

Jubileum (előszó)

Tizedik alkalommal köszöntik a szerkesztők és a TÁRKI a *Társadalmi Riport* olvasóit. 1990-ben a rendszerváltás idején jelent meg először a nemzetközi példák nyomán készült kötet, amely az empirikus társadalomkutatás legfontosabb eredményeit, a társadalomfejlődés adatokkal alátámasztott, alapvető mutatóit kívánta összefoglalni. A tanulmányok nagy része az akkor ötéves TÁRKI műhelyéből került ki, de bőségesen válogattunk a TÁRKI-hoz lazábban kapcsolódó kutatók, és a módszertanilag és szellemiségében hasonlóknak érzett más műhelyek munkáiból is. Ezt jelképezte az is, hogy a TÁRKI alapítója mellett két, azóta körünkből eltávozott kiváló társadalomkutató, Andorka Rudolf és Vukovich György halálukig szerkesztették a sorozat köteteit. Andorka Rudolf az első négy kötet szerkesztésében vett részt, Vukovich György hiányát pedig a jelen kötet munkálatai során éreztük először.

Az elmúlt közel húsz évben a hazai empirikus társadalomkutatás igen sok jelentős személyiségét üdvözölhettük szerzőink között. Minden kötetben bemutatkozási lehetőséget nyújthattunk fiatal kollégáknak, akik közül többen a TÁRKI rendszeres belső vagy külső munkatársai lettek. Különösen intenzív munkakapcsolatot alakítottunk ki két nagy budapesti egyetemmel (az ELTE-vel és a Közgázzal), valamint az akadémiai kutatóintézetekkel. Korábban szoros munkakapcsolatunk volt a KSH műhelyeivel is, az utóbbi időben azonban ez a kapcsolat – döntően a KSH szerepfelfogásának megváltozása és a társadalomstatisztika pozícióinak ottani meggyengülése miatt – lazább lett. Szomorúan tapasztaljuk, hogy az utóbbi időben a hivatal visszaszorítja a hagyományosan nagyon rangos tudományos tevékenységet. Jóleső érzés ugyanakkor, hogy a jubileumi kötetben a TÁRKI-csoport új tagjainak a KOPINT-TÁRKI és a TÁRKI-TUDOK munkatársainak elemzéseivel is találkozhatunk.

A kétévente megjelenő kötetek a tényeken és adatokon alapuló elemzést, az idősoros és nemzetközi összehasonlítást tekintik vezérlőelvnek. Szakszerűsége és tudományos megalapozottságra törekvésünket talán jól igazolja

vissza, hogy a közölt tanulmányok tananyagává váltak jó néhány társadalomtudományi képzésben, a megjelenő köteteket rendszeresen méltatja a nemzetközi szaksajtó, különösen (az immár három alkalommal megjelent) angol nyelvű kötetünk révén megbecsült helyünk van az adatportok nemzetközi világában, végül pedig az egymásnak feszülő politikai indulatok ellenére minden kötetünk az adott kormányzat szociális ügyekért felelős minisztériumának támogatásával jelenhetett meg. A jubileumi kötet végén közöljük az eddigi tíz kötet repertóriumát, minden kötet, minden tanulmány digitalizált formában letölthető a www.tarsadalomtudomany.hu és a www.tarki.hu honlapokról.

A sorozat sikerességének egyik titka, hogy az egymást követő kiadásoknál egyszerre igyekeztünk megőrizni a hagyományokat, de mindig bevezetünk egy-egy tematikai újítást is. Idén is megőriztük a formátumot, mert úgy ítéltük meg, hogy ez a sorozatszerű megjelenés egyik fontos jellemzője. (Mind a tíz kötet borítóját Maczó Péter tervezte.) Hagyományaink szerint folytatódnak (bár néhány új területre vonatkozó indikátorral kibővülnek) a kötetben a társadalom fejlődését jellemző indikátorok idősorai. Új jellemvonás, hogy az idén a korábbiakhoz képest nagyobb súlyt adunk a társadalmi folyamatok elemzése mellett az intézményi változásoknak. Most először egy viszonylag terjedelmesebb fejezetet szentelünk olyan elemzéseknek, amelyek a társadalom folyamatait egy keretben tárgyalják az adott területek intézményi változásaival. Ez nem egyszerű technikai újítás, hanem megjeleníti azt a meggyőződésünket, hogy a társadalmi folyamatok mutatóinak alakulását jelentős mértékben formálják a társadalmi intézmények, illetve hogy az intézmények működésének értékelése nem valósítható meg szisztematikusan gyűjtött adatok és indikátorok ismerete nélkül. Szintén új a jelenlegi kötetben az, hogy a korábbiakhoz képest nagyobb teret kap a gazdasági folyamatok vizsgálata. Ennek ismét kettős oka van. Egyfelől az utóbbi évek makrogazdasági és társadalmi folyamatainak elemzése is rámutat a szóban forgó területek kölcsönös beágyazottságára. Másfelől pedig ez a válogatás így közelebb áll a TÁRKI-csoport utóbbi évben kibővült kutatási portfóliójához is.

Szerencsés egybeesés, hogy a jubileumi kötetet a rendszerváltás egyik fontos metszetét elemző kutatás alapján készült írásokkal kezdhetjük. A TÁRKI 1992 és 1997 között (éppen a *Társadalmi Riportban* is kulcsszerepet játszó szerkesztők és kutatók közreműködésével) végezte a Magyar Háztartás Panel kutatássorozatát. Az anyagi források kimerülésével 1998-tól előbb évente, majd 2001-től kétfévente a keresztmetszeti TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat segítségével vizsgáljuk a lakosság jövedelmi és munkaerő-piaci helyzetét. Az elmúlt évben azonban, egy NKA-pályázat keretében, lehetővé vált, hogy 2007-ben, tehát 15 év után felkeressük az eredeti Háztartás Panel

mintában szereplőket. Óriási eredmény, hogy munkatársaink közel 3000 személlyel, az eredeti minta életben levő tagjainak több mint felével tudták végigtekinteni a rendszerváltás személyes sorsokban megjelenő történetét. Jelen kötet több tanulmánya is erre a Háztartások Életút Vizsgálata című kutatásra épül.

A kötet tanulmányainak további jelentős része is a TÁRKI adatfelvételein (Háztartás Monitor, WIP, diszkrimináció-kutatás, omnibusz kutatások) alapszik. Jelentős teret szántunk a legfontosabb társadalmi folyamatok európai összehasonlításban való bemutatásának. (Fel szeretnénk itt is hívni a figyelmet az EU-SILC adatbázis alapján készült, magyar és angol nyelven is elérhető tanulmánykötetünkre az *Európai Társadalmi Jelentésre*.)¹ Elemzéseink szerint Magyarország alapvetően sikeresen teljesítette a rendszerváltás társadalmat próbáló feladatát. Viszonylag hamar túljutott az 1990-es évek elejének válságperiódusán, kiépített egy jól működő közjogi rendszert, a volt szocialista országok közül – éppen az 1960-as években már megindult felemás és visszaesésekkel is terhelt reformfolyamat következtében – talán legsikeresebben állt át az egypártrendszerű diktatúráról a stabil parlamenti demokráciára, a redistributív gazdaságról a szabad versenyű piacgazdaságra. A kilencvenes évek közepétől stabil növekedési pályára állt, és sikeresen integrálódott a fejlett világba és az európai közösségbe. A kiegyensúlyozott és békés átmenet ugyan azzal is együtt járt, hogy néhány elavult alrendszer továbbélt, s a rendszerváltás bázisát jelentő értelmiségi területeken a piaci viszonyok a gazdaság más szféráihoz képest sokkal csökevényesebben érvényesülhettek. Széles rétegek a rendszerváltás kataklizmájából a munkaerőpiac elhagyásán keresztül a jóléti rendszerekbe menekülhettek, más esetekben az állam működésére járadékvadász csoportok települhettek rá, de az első 10-12 évet mégiscsak a viszonylag gyors felzárkózás jellemezte.

Ugyanakkor a 2001–2002 utáni hibás gazdaságpolitikai döntések sorozata azt eredményezte, hogy a jelen évtized első felének végére a növekedési tartalékok jelentős részét elpazarolta az ország, és jóllehet 2001 és 2005 között a magyar történelemben szinte példátlan életszínvonal emelkedés történt, viszont az évtized második felére a költségvetési válság és annak következményei nyomják rá bélyegüket. Magyarország a rendszerváltás élharcosából a sereghajtók közé került. Mindennek részben oka, részben következménye a politikai közélet kettészakadása és eldurvulása. A kötet nemzetközi összehasonlító adatai – például a diszkriminációval kapcsolatos vizsgálatok is – mutatják, hogy a lakosság és az ország lényegesen jobb állapotban van, mint a politikai közélet, az improvizációkon keresztül bukducsoló kormányzás, vagy

¹ http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080414_tanulmany.pdf

a költségvetési egyensúly helyreállításának oltárán feláldozott növekedési perspektíva.

A rendszerváltás egyéni életpályákra gyakorolt hatásában nagyon erősek voltak a nemzedéki hatások. Miközben a rendszerváltás összességében jelentős nyereséggel járt az egész társadalom számára – még akkor is, ha ezt a társadalom többsége nem így élte meg –, az idősök egyes csoportjai, a sokgyermekesek, az alacsony iskolai végzettségűek, valamint a munkaerőpiacról kiszoruló a rendszerváltás veszteseinek tekinthetők. Ugyanakkor a jövedelmi szegénység aránya és mélysége több mint egy évtizede lényegében nem változik, és európai összehasonlításban sem tér el a gazdasági fejlettségünknek megfelelő szinttől. A leszakadók között különösen nagy a cigányság aránya, míg a nyertesek oldalára elsősorban azok kerültek, akik vállalkezési hajlandóságukkal és felhalmozott humán tőkájukkal a legrugalmasabban tudtak reagálni az új kihívásokra.

A szociális megosztottságban nagyon jelentős a tudás, az iskolázottság, a digitális korhoz való alkalmazkodás szerepe. Nemcsak a cigányság társadalmi hátrányainak újratermelődésében alapvető a középfokú oktatásban jelentkező erős szelekció, hanem nemzetközi összehasonlításban is Magyarországon kiemelkedően nagy a gyerekek iskolai pályafutása szempontjából a szülők képzettségének, azaz kulturális tőkájének a szerepe.

A társadalomkutatók és a szociológusok egy jelentős része is általában negatívan értékeli az egyenlőtlenségek növekedését. A rendszerváltás és a piacgazdaság kialakulása a korábban mesterségesen leszorított érvényesülési lehetőségek felszabadításával, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek gyors növekedésével járt együtt. Ez a folyamat a kétezres évtized első felében az életszínvonal növekedésével felgyorsult, és a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke 2003 környékén a kontinentális európai országok szintjén tetőzött. Az utóbbi három-öt évben az egyenlőtlenségek csökkenését tapasztaljuk. Ezt azonban korántsem tekinthetjük pozitív fejleménynek, mert ez egyrészt a járadékból élők helyzetének a keresők helyzeténél sokkal nagyobb javulását, másrészt a konszolidáció terheinek – a gazdaság teljesítménye szempontjából alapvető – középrétegekre való terhelését jelentette.

A kötet szerkesztői maguk is mélyen meg vannak győződve arról a több tanulmányban is megjelenő következtetésről, hogy a hosszú távú tendenciák szempontjából nagyon nagy jelentősége van az elosztórendszerek, a leginkább állatorvosi lónak tűnő egészségügy reformjának, az állam hatékonyabbá tételének, valamint az értékrendszer korszerűsödésének. A fejlődési pálya megbicsaklásának azonban nemcsak ezek az elmaradt reformok, hanem a gazdaságpolitika csak hosszú távon rendbe tehető hibái, a pártpolitika eldurvulása és kommunikációképtelensége, továbbá a közpolitika és a kormányzás

résben ennek köszönhető bénultsága, helyenként pedig az állam szétesése az alapvető okai. A fundamentumok azonban minden ellentmondásuk ellenére egészségesebbek, mint a politikai gyakorlat. Talán ez adhat okot némi optimizmusra.

Budapest, 2008. július

Kolosi Tamás – Tóth István György